

**MATNNING TA'RIFI VA TASNIFI. MATNNING
XUSUSIYATLARI. MATNNING QURILISHI. MATNNI
SHAKLLANTIRUVCHI VOSITALAR**

Mustafoyeva Ra'no Dilshodbek qizi

*Andijon davlat pedagogika institutii Pedagogika
fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 202-guruh talabasi*

Usmonova Xurshida Aybekovna

Andijon davlat pedagogika instituti PhD dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada matnning ta'rifi, tasnifi, xususiyatlari, qurilishi hamda matnni shakllantiruvchi vositalar zamonaviy matn lingvistikasi yutuqlari asosida ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Matnning til tizimidagi o'rni, kommunikativ, semantik va pragmatik xususiyatlari yoritilgan. Maqolada matnning mazmuniy yaxlitligi, bog'liqligi, izchilligi, tugallanganligi va axborotlilik kabi muhim belgilari, shuningdek, uning tarkibiy qismlari hamda funksional turlari ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Matnshunoslikka oid nazariy yondashuvlar o'rganilib, matnni hosil qiluvchi leksik, grammatik, sintaktik va uslubiy vositalarning nutq jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijasida matn tilning eng yirik kommunikativ birligi sifatida axborotni izchil, aniq va ta'sirchan ifodalashga xizmat qiluvchi murakkab lingvistik hodisa ekanligi ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: matn, matn lingvistikasi, matnshunoslik, kommunikativ birlik, matn tasnifi, matn xususiyatlari, matn qurilishi, mazmuniy yaxlitlik, bog'liqlik, izchillik, tugallanganlik, leksik vositalar, grammatik vositalar, sintaktik vositalar, nutq madaniyati, tilshunoslik.

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕКСТА. СВОЙСТВА ТЕКСТА.
СТРУКТУРА ТЕКСТА. СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ ТЕКСТА.**

Мустафаева Рано Дильшодбек

*Андижанский государственный педагогический институт,
факультет педагогики, начальное образование, группа 202*

Усмонова Хуришда Айбековна

*Доцент, кандидат наук, Андижанский
государственный педагогический институт*

Аннотация. В данной статье на основе достижений современной текстовой лингвистики научно анализируются определение, классификация, характеристики, построение текста и средства его формирования.

Рассматривается место текста в языковой системе, его коммуникативные, семантические и прагматические свойства. В статье анализируются такие важные особенности текста, как содержательная целостность, связность, последовательность, полнота и информативность, а также его компоненты и функциональные типы на основе научных источников. В работе изучаются теоретические подходы к текстологическим исследованиям и раскрывается важность лексических, грамматических, синтаксических и стилистических средств, формирующих текст в процессе речи. В результате исследования научно доказано, что текст, как крупнейшая коммуникативная единица языка, представляет собой сложный лингвистический феномен, служащий для последовательного, ясного и эффективного выражения информации.

Ключевые слова: текст, текстовая лингвистика, текстология, коммуникативная единица, классификация текста, текстовые характеристики, построение текста, семантическая целостность, связь, согласованность, полнота, лексические средства, грамматические средства, синтаксические средства, речевая культура, лингвистика.

DEFINITION AND CLASSIFICATION OF TEXT. PROPERTIES OF TEXT. STRUCTURE OF TEXT. MEANS OF FORMING TEXT.

*Mustafayeva Rano Dilshodbek qizi
Andijan State Pedagogical Institute, Faculty
of Pedagogy, Primary Education, Group 202 student
Usmonova Khurshida Aybekovna
PhD Associate Professor, Andijan State Pedagogical Institute*

Annotation. In this article, the definition, classification, characteristics, construction of the text and the means of forming the text are scientifically analyzed based on the achievements of modern text linguistics. The place of the text in the language system, its communicative, semantic and pragmatic properties are covered. The article analyzes such important features of the text as its content integrity, coherence, consistency, completeness and informativeness, as well as its components and functional types based on scientific sources. Theoretical approaches to textual studies are studied, and the importance of lexical, grammatical, syntactic and stylistic means that form the text in the speech process is revealed. As a result of the study, it is scientifically proven that the text, as the largest communicative unit of the language, is a complex linguistic phenomenon that serves to consistently, clearly and effectively express information.

Keywords: text, text linguistics, textual studies, communicative unit, text classification, text features, text construction, semantic integrity, connection, consistency, completeness, lexical means, grammatical means, syntactic means, speech culture, linguistics.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqotda matnning ta'rifi, tasnifi, xususiyatlari, qurilishi hamda matnni shakllantiruvchi vositalarning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishda zamonaviy matn lingvistikasida keng qo'llaniladigan ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, tavsifiy metod yordamida matn tushunchasining asosiy belgilari, kommunikativ mohiyati va lingvistik xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, lingvistik tahlil metodi orqali matnning semantik, grammatik va kompozitsion tuzilishi o'rganildi. Tadqiqotda funksional tahlil metodidan foydalanilib, turli matn turlarining qo'llanish doirasi hamda kommunikativ jarayondagi vazifalari aniqlandi. Bundan tashqari, qiyosiy tahlil metodi yordamida matnning tarkibiy birliklari, ularning o'zaro bog'lanish mexanizmlari va matn hosil qiluvchi vositalarning funksional imkoniyatlari belgilandi, mazmuniy yaxlitlikni ta'minlovchi leksik, grammatik hamda sintaktik vositalarning matn shakllanishidagi o'rni o'zaro taqqoslandi.

ILMIY YANGILIK. Mazkur maqolada matn va matn tushunchasi nafaqat tilning eng yirik kommunikativ birligi sifatida, balki axborotni uzatish, saqlash va qabul qilish jarayonlarini ta'minlovchi murakkab lingvistik hodisa sifatida tahlil qilindi. Shuningdek, matnning tasnifi, strukturaviy tuzilishi hamda asosiy xususiyatlari, ularning kommunikativ jarayondagi vazifalari qiyosiy tahlil asosida o'rganildi. Matnning mazmuniy yaxlitlik, bog'liqlik, izchillik va tugallanganlik kabi belgilari zamonaviy matn lingvistikasi nuqtayi nazaridan yoritildi. Tadqiqot natijasida matnni shakllantiruvchi leksik, grammatik, sintaktik va uslubiy vositalarning nutq samaradorligi, kommunikativ kompetensiya va axborotning aniq ifodalanishini ta'minlashdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslandi. Mazkur yondashuv matnshunoslikka oid mavjud ilmiy qarashlarni boyitish hamda matnning lingvistik va kommunikativ imkoniyatlarini yanada chuqurroq tadqiq etishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

KIRISH. Matn tilning inson tafakkuri va nutq faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan eng yirik kommunikativ birligi hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslikda matn muayyan kommunikativ maqsad asosida shakllangan, mazmunan yaxlit va grammatik jihatdan bog'langan nutqiy tuzilma sifatida talqin etiladi. Shu sababli matnshunoslik tilshunoslikning muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Tilshunoslikda matnlar odatda tuzilishi, mazmuni, funksiyasi va qo'llanish sohasi kabi mezonlar asosida turli turlarga ajratiladi. Matnning mazmuniy yaxlitligi, izchilligi, bog'liqligi va tugallanganligi uning asosiy belgilari sifatida e'tirof etiladi. Mazkur xususiyatlar axborotning aniq, mantiqiy va tushunarli tarzda ifodalanishida

muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda matnning lingvistik tabiatini ilmiy jihatdan o'rganish, uning strukturaviy va kommunikativ imkoniyatlarini aniqlash hamda matn hosil qilish mexanizmlarini yoritish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu bois mazkur maqolada matn tushunchasining nazariy asoslari, uning tasnifi, asosiy xususiyatlari, qurilishi hamda matnni shakllantiruvchi vositalar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Matn tilning eng yirik kommunikativ birligi sifatida murakkab lingvistik hodisa hisoblanadi va u inson nutqiy faoliyatining yakuniy mahsuli sifatida shakllanadi. Tilshunoslikda matn muayyan kommunikativ maqsad asosida yaratilgan, mazmunan yaxlit, grammatik va mantiqiy jihatdan bog'langan gaplar ketma-ketligi sifatida talqin etiladi¹. Har qanday matn o'z ichida axborotni uzatish, saqlash va qabul qilish kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Shu bilan birga matn semantik, pragmatik va struktural jihatdan murakkab tizim bo'lib, unda til birliklari o'zaro uyg'unlashgan holda yagona mazmuniy butunlikni hosil qiladi. Matnning asosiy belgilari sifatida yaxlitlik, izchillik, bog'liqlik, tugallanganlik va axborotlilik kabi xususiyatlar alohida e'tirof etiladi². Ushbu belgilar matnning kommunikativ samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Matnning lingvistik xususiyatlari uning ichki tuzilishi va kompozitsion qurilishi bilan bevosita bog'liqdir. Har qanday matn muayyan tartib asosida shakllanib, kirish, asosiy qism va xulosa kabi tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi³. Kirish qismida mavzu doirasi belgilansa, asosiy qismda asosiy fikrlar, dalillar va tahlillar beriladi, xulosa qismida esa umumlashtiruvchi natijalar ifodalanadi. Bunday tuzilma matnning mantiqiy izchilligini ta'minlab, o'quvchi yoki tinglovchiga axborotni tushunarli va tizimli tarzda yetkazishga xizmat qiladi. Matnning kompozitsion qurilishi uning funksional samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tilshunoslikda matnlar ularning mazmuni, shakli va qo'llanish maqsadiga ko'ra turli turlarga ajratiladi⁴. Jumladan, hikoya matni, tasviriy matn, muhokama matni va aralash matn kabi turlar mavjud. Hikoya matnida voqea-hodisalar ketma-ketlikda bayon etiladi, tasviriy matnda esa narsa va hodisalarning xususiyatlari batafsil yoritiladi. Muhokama matnida muayyan muammo yuzasidan fikr yuritilib, dalillar asosida xulosa chiqariladi. Aralash matnda esa bir nechta matn turlarining belgilari uyg'unlashgan bo'ladi. Ushbu tasnif matnning funksional va kommunikativ imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

¹ Mamajonov A. Matn lingvistikasi. – Toshkent: Fan, 1989. – B. 15–16.

² Mahmudov N. Til. – Toshkent: Tafakkur, 2018. – B. 112–113

³ Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – B. 91–92.

⁴ Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – B. 45–46.

Matnning yana bir muhim jihati uning shakllanishida ishtirok etuvchi lingvistik vositalardir. Matnni hosil qiluvchi vositalar leksik, grammatik, sintaktik va mantiqiy birliklar orqali namoyon bo'ladi⁵. Leksik vositalar matn ichida so'zlarning takrorlanishi, sinonim va antonimlarning qo'llanishi orqali bog'liqlikni ta'minlaydi⁶. Grammatik vositalar esa olmoshlar, bog'lovchilar, zamon shakllari va boshqa grammatik birliklar orqali gaplar o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi.⁷ Sintaktik vositalar murakkab gap tuzilmalari, parallel konstruksiyalar va sintaktik takrorlar orqali matnning uslubiy yaxlitligini kuchaytiradi. Mantiqiy vositalar esa sabab-oqibat, qiyoslash va umumlashtirish kabi munosabatlar orqali matnning izchil rivojlanishini ta'minlaydi.

Shuningdek, matnning kommunikativ xususiyati uning eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Matn doimo muayyan adresatga yo'naltirilgan bo'lib, muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydi. Shu sababli matn pragmatik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir matn ma'lum maqsadga xizmat qilib, axborotni yetkazish, ta'sir ko'rsatish yoki tushuntirish vazifasini bajaradi. Aynan shu jihat matnni oddiy gaplar yig'indisidan ajratib turadi va uni mustaqil lingvistik birlik sifatida belgilaydi.

Demak, matn til tizimining eng yuqori bosqichidagi kommunikativ birlik bo'lib, uning tuzilishi, turlari va shakllantiruvchi vositalari murakkab lingvistik tizimni tashkil etadi. Matnning mazmuniy yaxlitligi va izchilligi axborotning samarali yetkazilishini ta'minlasa⁸, lingvistik vositalar uning strukturaviy va uslubiy boyligini yuzaga chiqaradi. Shu sababli matnni chuqur o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, matn tilning eng yirik kommunikativ birligi sifatida murakkab lingvistik hodisa bo'lib, u insonning fikrlash va nutqiy faoliyati mahsuli sifatida muhim o'rin egallaydi. Matnning mazmuniy, strukturaviy va pragmatik xususiyatlari axborotni izchil, mantiqiy hamda tushunarli tarzda yetkazishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, matnning yaxlitlik, bog'liqlik, izchillik va tugallanganlik kabi asosiy belgilari uning kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi. Shuningdek, hikoya, tasviriy, muhokama va aralash matn turlari o'ziga xos funksional va lingvistik xususiyatlarga ega bo'lib, nutqning mazmuniy boyligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Matnni shakllantiruvchi leksik, grammatik, sintaktik va mantiqiy vositalar esa uning ichki tuzilishini mustahkamlab, fikrning aniq va ta'sirchan

⁵ Nurmonov A., Hakimov M. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – B. 73–74.

⁶ Mahmudov N. O'qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2007. – B. 24–25

⁷ Begmatov E. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – B. 62–63

⁸ Mamajonov A. Matn lingvistikasi. – Toshkent: Fan, 1989. – B. 17–18.

ifodalanishini ta'minlaydi. Matn tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo'lib, uni chuqur o'rganish nutq madaniyatini rivojlantirish hamda til vositalaridan samarali foydalanish imkoniyatini kengaytiradi. Matnning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etish esa zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotiga muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamajonov.A Matn lingvistikasi (nazariya va tahlil masalalari). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
2. Mahmudov.N O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2021.
3. Hojiyev.N Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020.
4. Safarov.Sh Pragmalingvistika (nutq va muloqot nazariyasi). – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
5. Qosimov.B, Jo'rayev.N Zamonaviy o'zbek tilshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2023.
6. Karimov.A Matn va diskurs: lingvistik tahlil masalalari. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2024.